

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА ЛОНА Л. ФУЛЛЕРА: ОСНОВОПОЛОЖНІ ЕЛЕМЕНТИ

CONCEPT OF THE RIGHT L. FULLERA: FUNDAMENTAL ELEMENTS

Кравченко С.І.,

*кандидат юридичних наук, докторант
Міжрегіональної академії управління персоналом*

Стаття присвячена науковому аналізу концепції права Л.Л. Фуллера. Визначаються особливості поняття «теорія» та «концепція», їх співвідношення. Проаналізовано особливості концепції права Л.Л. Фуллера.

Ключові слова: теорія права, правова концепція, моральність права, евноміка, філософія права, соціологія права.

Статья посвящена научному анализу концепции права Л.Л. Фуллера. Определяются особенности понятий «теория» и «концепция», их соотношения. Проанализированы особенности концепции права Л.Л. Фуллера.

Ключевые слова: теория права, правовая концепция, моральность права, евномика, философия права, социология права.

The article is devoted to scientific analysis of the concept of law L.L. Fullera. Defines the features of the concepts of "theory" and "concept", their ratio. The features of the concept of law L.L. Fullera.

Key words: theory of law, a legal concept, morality of law, evnomik, philosophy of law, sociology of law.

Постановка проблеми. Сучасна юриспруденція має стрімко зростаючий інтерес до класичних американських філософських досліджень у галузі права, які тривалий час залишалися поза увагою українських дослідників. У радянський період таким авторам, як, наприклад, О.У. Холмс мол., Н.Р. Паунд, К.Н. Ллевеллін не приділялось достатньо уваги, а більша частина їх наукових досягнень залишалася невідомою. Водночас американська юриспруденція першої половини та середини ХХ ст. була дуже плідною як у галузі абстрагованої від конкретної соціально-політичної проблематики дискусії соціально-гуманітарних дисциплін, так і в галузі наукового аналізу різноманітних цінностей та інститутів, що складають основу сучасної ліберально-демократичної моделі (свободи, громадянського суспільства тощо). Крім того, у сучасній філософії права актуалізуються проблеми, пов'язані з таким феноменом, як глобалізація. У працях американських вчених знайшли відображення тенденції, супутні глобалізації, що являє собою додатковий аргумент на користь їх актуальності [1, с. 105–111]. Заповнення прогалини, пов'язаної з недостатнім вивченням американської філософії права, допоможе не лише доповнити картину історії правової думки, але й значно підвищити методологічний потенціал вітчизняного правознавства.

Відомий представник гарвардської школи права Л.Л. Фуллер займає особливе місце не лише серед американських, але й серед англомовних вчених-правознавців у цілому. Дослідження Л.Л. Фуллера, як яскравого представника школи позитивного права та розробника власної концепції права, мали велике значення для західної юриспруденції першої половини та середини ХХ ст., а також досі є цікавими для визначення основних понять цього напрямку філософсько-правової думки.

Стан дослідження. Цікавими є саме погляди Л.Л. Фуллера на особливості формування та функ-

ціонування права з точки зору філософії автора, соціологічного підходу, а також поєднання цих наук та створення нової науки – «евноміки». На жаль, до цього часу творча спадщина Л.Л. Фуллера не була центром будь-якого серйозного дослідження українських вчених. Тому основний аналіз творчого спадку був зроблений на підставі праць таких авторів, як Р. Саммерс, К. Уінстон, Р. Дворкін, В. Архіпов, а також праць самого Л.Л. Фуллера.

Виклад основного матеріалу. Л.Л. Фуллер залишив порівняно велику за виміром англо-американської науки творчу спадщину, яка нараховує шість (або сім, якщо вважати праці, видані після смерті, що були об'єднані в один том К. Уінстоном під назвою «Принципи соціального порядку за публікацією Л. Фуллера») книг, п'ятдесят три статті, сімнадцять рецензій та один переклад. Відомості про кількість робіт автора наводяться на підставі об'єктивно доступних для нашого дослідника праць автора, а також бібліографічних даних Р. Саммерса та К. Уінстона [2, с. 343–346]. Публікації Л.Л. Фуллера охоплюють все коло наукових інтересів американського юриста, яке включало, окрім філософії права, догми права (переважно в галузі договірної права США) та соціології права, а також інші соціально-гуманітарні дисципліни, такі як політична наука, загальна соціологія та ін. Ближче до завершення життя вчений об'єднав ті аспекти останніх, які його зацікавили, поняттям «евноміка», яке включало в себе також соціолого-правовий аспект. Крім того, Л.Л. Фуллер як викладач Гарварду, глибоко цікавився проблемами методики освітнього процесу, а як юрист – практикою питання професійної етики та статусу адвоката в США.

Основні ідеї концепції права Л.Л. Фуллера містяться в чотирьох коротких монографіях: «Право в пошуках самого себе» («The Law in Quest of Itself») [3; 4], «Проблеми юриспруденції» («The Problems of Jurisprudence») [5], «Моральність права» («The Morality of Law») [6; 7; 8, с. 113–121] та «Анатомія

права» («Anatomy of the Law»)[9], загальний обсяг яких менше, ніж обсяг книги «Основи договірного права» («Basic Contract Law») [10], присвячений аналізу цивільно-правової проблематики. Серед статей, у яких розглядаються окремі проблеми філософії права, можна з впевненістю виокремити лише дев'ять із п'ятдесяти трьох: «Американський правовий реалізм» («American Legal Realism») [11, с. 429–462], «Моя філософія права» («My Philosophy of Law») [12], «Справа спелеологів» («The Case of Speluncean Explorers») [13, с. 616–645], «Пашуканіс та Вишинський: дослідження розвитку марксистської правової теорії» («Pashukanis and Vyshinsky: a Study in the Development of Marxian Legal Theory») [14, с. 1157–1166], «Американська філософія права в середині століття» («American Legal Philosophy at Mid-Century») [15, с. 457–485], «Деякі рефлексії на тему правових та економічних свобод – огляд «Свободи через право» Роберта Л. Хейла» («Some Reflections on Legal and Economic Freedoms – A review of Robert L. Hale's 'Freedom through law'») [16, с. 70–82], «Відповідь на заперечення професора Нагеля» («A Rejoinder to Professor Nagel») [17, с. 83–104], «Позитивізм та вірність праву – відповідь професору Харту» («Positivism and Fidelity to Law – A Reply to Professor Hart») [18, с. 145–152], «Відповідь професорам Когену та Дворкіну» («A Reply to Professors Cohen and Dworkin») [19, с. 655–666]. При цьому деякі з праць мають насамперед педагогічний («Справа спелеологів») або історико-філософський («Пашуканіс та Вишинський...») зміст [20].

Таким чином, уже «статистичний аналіз демонструє, що філософія права займала не єдине місце серед наукових переконань Л. Фуллера. Це примушує більш детально розглянути питання про те, який внесок в розвиток наукового знання зробив американський вчений. Чи сформулював він будь-яку теорію права? Дійсно, сам Л. Фуллер часто вживав словосполучення «теорія права» відносно своїх поглядів. Це ж поняття нерідко використовувався також критиками Л. Фуллера. Однак аналіз відповідних текстів демонструє, що в цих випадках слово «теорія» вживалось некритично та головним чином виключно з метою продемонструвати зв'язок того або іншого спостереження з поглядами Л. Фуллера на право як таке. Поняття «теорії» у більш чіткому сенсі, яким воно відомо філософії науки, розуміє під собою «складну та найбільш розвинену форму організації наукового знання, що являє собою цілісну та логічно погоджену систему, яка надає всеохоплююче уявлення про існуючі якості, закономірності та зв'язки певного явища або галузі дійсності» [21, с. 583]. При цьому в сучасній методології науки виділяють чотири основні компоненти теорії: емпіричну основу як сукупність фактів або даних експериментів, що підлягають теоретичному обґрунтуванню; теоретичну основу, яка складається з великої кількості припущень, постулатів, аксіом або загальних законів, що описують деякий ідеалізований об'єкт – теоретичну модель реальності,

визначену певними гіпотетичними припущеннями та ідеалізаціями; певні логічні та методологічні регулятори; обсяг загальних теоретичних висновків та обґрунтувань [21, с. 584]. Аналіз поглядів Л.Л. Фуллера на проблематику права як такого не дозволяє стверджувати про наявність теорії права в чіткому сенсі цього слова, відповідно до таких підстав: у працях американського юриста недостатньо висвітлюється емпірична база та продемонстрований зв'язок між основними теоретичними висновками та фактами, що досліджуються; у працях вченого можна простежити недостатньо критичне відношення до методу дослідження; обґрунтування ключових для філософсько-правової концепції тверджень є принципово незавершеним. Навряд чи можна визначити наявність вчення про право Л.Л. Фуллера (зазначене поняття часто використовується в історії філософії права). Вчення має на меті наявність «вчителя» та «учнів», тобто певної академічної школи. Навколо Л.Л. Фуллера не склалась будь-яка стабільна академічна група, яка б керувалась його ідеями та розвивала філософію права, виходячи з настанов вченого.

Разом із цим очевидним є те, що Л.Л. Фуллер все-таки зробив вагомий внесок у розвиток юриспруденції, оскільки запропонував альтернативний погляд на право як таке, надав певну низку проблемних тверджень, що випливають із такого погляду, та надав свій варіант відповіді на них. Як можна охарактеризувати результати наукової діяльності Л.Л. Фуллера в галузі філософії права? Окрім поняття наукової теорії, сучасна наука містить також поняття наукової концепції. Згідно однієї з інтерпретацій концепція передує теорії, оскільки містить деякі базові елементи, через розвиток яких (або «розгортання») можна створити теорію в повному сенсі цього слова.

Для пояснення цієї думки можна використовувати такі визначення та висновки: «Концепція (лат. *conceptio* – розуміння, єдиний задум, провідна думка) – це система поглядів, що виражають певний засіб бачення («точку зору»), розуміння та трактування будь-яких предметів, явищ, процесів, що презентує провідну ідею або/чи конструктивний принцип, які реалізують певний задум у тій або іншій теоретичній практиці знань. Концепція – вихідний спосіб оформлення, організації та розгортання дисциплінарного знання... концептуальний вимір теоретичного знання виражає перш за все парадигмальний «переріз» останнього, засновує його топіку та риторику, тобто визначає релевантні галузі застосування та способи прояву сконструйованих на підставі розгортання «породжуючої» ідеї систем понять (базових концептів). Концепція виходить із настанов на фіксацію граничних для будь-якої галузі («фрагменту» дійсності) значень та реалізацію максимально широкого «світобачення» (на підставі «віднесення» до ціннісного підґрунтя пізнання)... В класичних дисциплінарних дискурсах проявляла себе сильна тенденція до отождолення поняття «концепція» поняттю «теорія». Іноді ним визначали «неповну», «несувору» та ін.

теорію саме для того, щоб підкреслити її «неповність», «несуворість» тощо. В неklasичній науці поняття «концепція» почали, як правило, редуціювати до фундаментальної теоретичної (концептуальної) схеми, що включала в себе вихідні принципи, універсальні для цієї теорії закони, базові змістотворюючі категорії та поняття, або/та до ідеалізованої (концептуальної) схеми (моделі, об'єкту), який описував галузь та вводив, як правило, структурно-організаційний переріз предметної частки, на яку певним чином проектується інтерпретація всіх елементів теорії. Таким чином, концепція редукується до попередньої теоретичної організації «матеріалу» всередині наукової теорії, яка в новому «розгортанні» виступає як її реалізація (в тому числі як така, що «переводить» вихідні базові концепти в конструкти). Однак у науці концепція здатна бути також самостійною формою організації знань, особливо в соціогуманітарному знанні (наприклад, диспозиційна концепція особи або концепція соціального обміну в соціології), «що замінює собою теорію» [22]. Разом із цим проблема самостійності наукових концепцій або їх залежності від мети розвитку теорії не має безпосереднього зв'язку з предметом цього дослідження.

Виходячи з наведеного визначення, що дозволяє досягти розуміння поняття «концепція», слід відзначити, що погляди Л.Л. Фуллера на філософсько-правову проблематику можна охарактеризувати саме як наукову концепцію. Є підстави стверджувати, що американським вченим була сформульована низка вихідних принципів та базових змістотворюючих понять, які можуть розглядатися або як «неповна» або «несувора» теорія, або як знання, що було об'єднано в самостійні форми (при цьому також не позбавлене недоліків, що буде розглянуто пізніше). Приймаючи останній висновок до розуміння ролі наукових концепцій, можна також підбити підсумок про те, що фактично своє основне завдання в американській науці вчений бачив у створенні концепцій, що відповідають його уявленням про цілі науки. При цьому важливо взяти до уваги той факт, що концепція права Л.Л. Фуллера являє собою лише частину наукового внеску американського юриста. Якщо виходити з позиції, відповідно до якої структура теоретико-правового знання включає в себе філософію права, догму права та соціологію права, то слід відзначити, що Л.Л. Фуллер більш детально займався догмою права та соціологією права (які пов'язувалися через «євноміку» з політичною наукою, загальною соціологією та іншими соціально-гуманітарними дисциплінами) [23, с. 40], що водночас не принижує значення його концепції права як філософсько-правової концепції, яка, серед інших, складала базис його наукових поглядів та мала великий вплив на розвиток юриспру-

денції в ХХ ст., і яка є предметом цього дослідження.

Одна з основних методологічних передумов концепції права Л.Л. Фуллера – уявлення про те, що у випадку з об'єктами, що конструюються людиною, «сутнісне» та «необхідне» складають дві частини однієї тієї ж реальності, зокрема, на рівні наукового аналізу. Правильне розуміння поглядів вченого передбачає реконструкцію його ідей про факти та артефакти. На відміну від фактів, артефакти (тобто штучні факти) створюються людиною. При цьому вони утворюються для того, щоб використовуватися з певною метою. Набір часток є парогенератором (сутністю) лише в тому випадку, якщо він згоден служити меті генерувати пар (необхідне). Так само й із соціальними феноменами, які є суттю артефактів: соціальна взаємодія є правом тільки в тому випадку, якщо воно може слугувати меті приведення поведінки людей відповідно до загальних норм.

Ключове поняття концепції права Л.Л. Фуллера – «внутрішня моральність» права. Це поняття включає такі вимоги, як загальний характер правових норм, їх ясність, несуперечливість та інше. При цьому вимоги «внутрішньої моральності права» застосовуються до людей, а не до соціальних феноменів. Право – це особливий артефакт, який належить до соціального світу. На відміну від «звичайних» артефактів (наприклад, користуючись прикладом Л.Л. Фуллера, парагенератор), право створюється та підтримується в ході взаємодії між розумними соціальними агентами, що наділені свободою та відповідальністю. Вступаючи до взаємодії з приводу права, люди мають співвідносити свою поведінку з поведінкою інших та слідувати певним етичним стандартам. Право в розумінні Л.Л. Фуллера – це насамперед діяльність професіоналів у галузі соціального конструювання реальності, а оскільки така діяльність заснована на взаємодії та торкається цінностей інших людей, вона нерозривно пов'язана з мораллю.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що одним із наукових досягнень Л.Л. Фуллера є ідея, згідно з якою право має не тільки ціннісний, а й моральний аспект. Вчений виявляє «внутрішню моральність права»: дотримання мінімальних вимог легальності навіть у межах правової системи, зміст якої є морально негативним, надає громадянину (підданому) можливість визначити свою позицію і обирати між підпорядкуванням або опором. Надання такої можливості становить морально позитивний вчинок. Оскільки взаємодія між людьми невіддільна від створення і підтримки правової системи, люди повинні діяти так, щоб вчиняти етично щодо своїх «партнерів» у «підприємстві з підпорядкування поведінки людей керівництву та контролю з боку загальних норм».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Appelbaum R.P. Rules and Networks: The Legal Culture of Global Business Transactions / R.P. Appelbaum, W.L.F. Felstiner, V. Gessner. – Oxford ; Portland Oregon: Hart Publishing, 2001.
2. Summers R.S. Professor Fuller's Jurisprudence and America's Dominant Philosophy of Law / R.S. Summers // Harvard Law Review. 1978. – Vol. 92.
3. Fuller L.L. The Law in Quest of Itself. Beacon Press / L.L. Fuller. – Boston, 1966.
4. Fuller L.L. The Law in Quest of Itself. Evanston, 111. / L.L. Fuller. – Northwestern University Press, 1940.

5. Fuller L.L. *The Problems of Jurisprudence*. Temporary ed. / L.L. Fuller. – Brooklyn ; N.Y. : Foundation Press, 1949.
6. Fuller L.L. *The Morality of Law*. Yale University Press / L.L. Fuller. – New Haven and London, 1964.
7. Фуллер Л.Л. *Мораль права* / Л.Л. Фуллер. – М. : ИРИСЭН, 2007.
8. Архипов В.В. «Мораль права» Лона Фуллера: к выходу в свет русского перевода книги / В.В. Архипов // *Правоведение*. – 2008. – № 5.
9. Fuller L.L. *Anatomy of the Law* / L.L. Fuller. – New York : Praeger, 1968.
10. Eisenberg M.A., Fuller L.L. *Basic Contract Law* / M.A. Eisenberg. – West Publishing Company. – 8th ed. – 2006.
11. Fuller L.L. *American Legal Realism* / L.L. Fuller // *University of Pennsylvania Law Review*. – 1934. – Vol. 82.
12. Fuller L.L. *My Philosophy of Law* / L.L. Fuller // *My Philosophy of Law: Credos of Sixteen American Scholars*. – Boston : Boston Book Co., 1941.
13. Fuller L.L. *The Case of the Speluncean Explorers* / L.L. Fuller // *Harvard Law Review*, 1949. – Vol. 62.
14. Fuller L.L. *Pashukanis and Vyshinsky: a Study in the Development of Marxian Legal Theory* / L.L. Fuller // *Michigan Law Review*, 1949. – Vol. 47.
15. Fuller L.L. *American Legal Philosophy at Mid-Century* / L.L. Fuller // *Journal of Legal Education*, 1954. – Vol. 6.
16. Fuller L.L. *Some Reflections on Legal and Economic Freedoms – A review of Robert L. Hale's 'Freedom through law'* / L.L. Fuller // *Columbia Law Review*, 1954. – Vol. 54.
17. Fuller L.L. *A Rejoinder to Professor Nagel* / L.L. Fuller // *Natural Law Forum*, 1958. – Vol. 3.
18. Архипов В.В. Лон Фуллер о соотношении права и морали / В.В. Архипов // *Правоведение*. – 2004. – № 6.
19. Fuller L.L. *A Reply to Professors Cohen and Dworkin* / L.L. Fuller // *Villanova Law Review*. – 1965. – Vol. 10.
20. Summers R.S. *Professor Fuller on Morality and Law* / R.S. Summers // *More Essays on Legal Philosophy*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles, California. – 1971.
21. *Словарь философских терминов* / науч. ред. проф. В.Г. Кузнецова. – М. : ИНФРА-М, 2005.
22. *Социология: Энциклопедия* / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.vandex.ru/dict/sociology/article/soc/soc-0519>.
23. Козлихин И.Ю. *О нетрадиционных подходах к праву* / И.Ю. Козлихин // *Правоведение*. – 2006. – № 1.